

Чернета Тетяна Олександрівна,
кандидат мистецтвознавства,
старший викладач НАКККіМ

КОБЗАРІ І БАНДУРИСТИ У КАТЕРИНОСЛАВСЬКОМУ ТОВАРИСТВІ «ПРОСВІТА»

У статті висвітлюється концертна діяльність Катеринославського товариства «Просвіта» (1905–1921). В центрі уваги автора публікації – виступи кобзарів та бандуристів у рамках культурно-освітньої діяльності товариства.

Ключові слова: кобзар, бандурист, товариство, «Просвіта», концерт.

The article reviews the concert activity of the “Prosvita” association in Katerinoslav (1905–1921). Author’s attention is concentrated on kobza and bandura players’ performances in the framework of cultural and educational activity of the association.

Key words: kobza player, bandura player, association, “Prosvita”, performance.

Катеринославське культурно-освітнє товариство «Просвіта» було засноване у жовтні 1905 року за ініціативи місцевої інтелігенції, основою якої стали «неблагонадійні», з точки зору влади, учасники українського національного руху: Д.І. Яворницький, Д.І. Дорошенко, А.С. Синявський, І.М. Труба, В.О. Біднов, М.В. Биков, О.П. Косач-Кривинюк, М.О. Богуславський, інші відомі в Україні діячі. Ставши першою «Просвітою» у Східній Україні, катеринославське товариство проіснувало на цих теренах найдовше. Серед основних завдань його діячів – видання та поширення книжок і часописів, організація лекцій, концертів, вистав. Нерідко учасниками таких заходів ставали кобзарі і бандуристи, серед яких були й члени цієї організації.

Мета даної статті – розглянути культурно-освітні заходи Катеринославського товариства «Просвіта» та його філій за участю кобзарів і бандуристів.

В перші роки ХХ ст. культурне та наукове життя Катеринослава¹ значно активізується: засновано Катеринославське наукове товариство (1901), відкрито Катеринославську губернську вчену архівну комісію (1903), під патронатом якої у Катеринославі проведено XIII Всеросійський археологічний з’їзд Імператорського московського археологічного товариства (1905). Варто зазначити, що цей з’їзд став завершальним етапом у справі отримання від влади дозволу сліпцям вільно кобзарювати.

Одразу після проведення XIII Археологічного з’їзду катеринославський губернатор затвердив статут товариства «Просвіта», яке згодом мало п’ятнадцять філій у передмістях і селах (найчисельнішою серед них була у с. Мануйлівка²), де успішно працювали драматична, літературна, бібліотечна, вокально-музична секції. Разом із тим на початку ХХ століття громадсько-культурні організації в Україні зазнавали тиску з боку царського уряду, за наказом якого обмежувалась діяльність товариства «Просвіта», заборонялося святкувати Шевченківські дні, проводити українські концерти, друкувати і продавати книжки українською мовою.

Зауважимо, що після успіху організованого Г. Хоткевичем виступу кобзарів на XII Археологічному з'їзді (Харків, 1902) публічні лекції про кобзарство за участю самих сліпців не були рідкістю. Так, приміром, підтримували кобзарів та неодноразово влаштовували такі лекції Д. Яворницький, Д. Дорошенко, В. Перетц, Г. Хоткевич. Останній, до речі, готуючись до XIII археологічного з'їзду, задумав здійснити серію лекцій-концертів за участю сліпців по містах України. Крім того, бандурист мав намір підготувати кобзарський концерт і до XIII Археологічного з'їзду в Катеринославі, та на жаль, зазнавши переслідувань, був змушений виїхати до Галичини.

Започатковану Г. Хоткевичем справу підтримав один з фундаторів Катеринославської «Просвіти» – дослідник запорізького козацтва, професор Д.І. Яворницький. Він не тільки запросив кобзарів виступити на катеринославському з'їзді, а й організовував наукові та публічні лекції про кобзарство, залучав сліпців до участі у заходах «Просвіти». Так, у грудні 1907 року у межах роботи лекційного гуртка Д. Яворницький прочитав лекцію «Про кобзарів, кобзу та українські історичні пісні». Крім того, в епістолярній спадщині вченого знаходимо свідчення того, що він влаштовував концерти кобзаря П. Ткаченка не тільки для просвітян Катеринослава, а й для жителів Катеринодара, Нікополя, Запоріжжя. Відомий діяч кубанської «Просвіти» Г.В. Доброскок у листі до Д. Яворницького (від 12 листопада 1906) дякує йому за те, що «прислали до нас кобзаря Ткаченка, якому були ми дуже раді» [4, 159]. У листі історика до запорізького етнографа Я. Новицького (від 10 липня 1907) читаємо: «Посилаю тобі Кобзаря, Петра Федоровича Ткаченка, який і співає, і грає прекрасно. Коли ти його послухаєш, то направ на пароход його в Тарасівку. Я хочу, щоб він об'їхав усе Ваше узбережжя, включаючи і Нікополь, та трохи розворушив почуття українців» [5, 183-184].

У фондах Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І. Яворницького зберігаються афіша (Арх.-796/97) й програма (Арх.-50155) організованого «Просвітою» у Катеринославі кобзарського концерту, який відбувся 21 листопада 1911 року в залі Англійського клубу. Згідно з програмкою, в першому відділенні концерту Д. Яворницький виступив із лекцією «Українські кобзарі, бандуристи та лірники». У другому відділенні концерту виступили кобзарі І. Кучеренко, С. Пасюга та Г. Кожушко, спеціально запрошені для цієї події з Харківщини. Іван Кучеренко виконав думи: «Про смерть Богдана Хмельницького», «Буря на Чорному морі» та «Про Саву Чалого». Степан Пасюга проспівав «Плач козаків у турецькій неволі» та «Три шляхи» дуєтом із Г. Кожушком. Григорій Кожушко виконав пісні «Ой, не п'ються пива й меди», «Побратався ясний сокіл» та «Вечірній дзвін» (між творами, зазначеними в афіші та програмці є деякі розбіжності). «Наприкінці Кучеренко з Кожушком заграли кілька п'єс мажорного характеру, Кучеренко закінчив концерт маршем «Ми – гайдамаки! ... Широке громадянство Катеринослава побачило в усій красі героїчний епос український в художньому виконанні справжнього артиста. По закінченні концерту публіка зробила усім трьом кобзарям сердечну овацію», – повідомляв катеринославський часопис «Дніпрові хвилі». – «Давно вже (а, може, й ніколи!) не бачив Катеринослав такого бучного та пишного українського свята» [3, 318-319]. Моральний та матеріальний успіх свята перевершив

усі сподівання самих організаторів (відповідальним розпорядником вечора виступив сам Д. Яворницький).

Кобзарський концерт був широко висвітлений у пресі: літературно-наукова газета «Рідний край» (№ 12, 1912) повідомляла: «Катеринославська «Просвіта» влаштувала концерт-бал, на який було запрошено кобзарів. Іван Кучеренко, Степан Пасюга та Грицько Кожушко виконали багато історичних дум та пісень. Перед концертом професор Дмитро Яворницький прочитав українською мовою реферат... Не зважаючи на величезні видатки, концерт дав 629 карбованців чистого прибутку» [цит. за: 8, 186]. До речі, попередній 1910 рік був роком занепаду для Катеринославської «Просвіти» (товариство по-збулося орендованого приміщення, з'явилися фінансові проблеми і, як наслідок – скасовано драматичну, бібліотечну та лекційну секції, чимало просвітян відмовилося від членства). З обранням восени 1911 року нової ради та фінансової комісії товариства, його діяльність значно поживляється, а матеріальний прибуток кобзарського вечора дозволив сплатити борги.

Зауважимо, що дніпропетровський дослідник М. Чабан називає кобзарський концерт одним з найвдаліших заходів «Просвіти». Крім того, він включив до свого біобібліографічного словника «Діячі Січеславської «Просвіти» (1905–1921)» кобзарів І. Кучугуру-Кучеренка, Г. Кожушка як «учасників багатьох просвітянських концертів у Катеринославі», а С. Пасюгу характеризував як «неодмінного учасника Шевченківських вечорів та народних гулянь, організованих Катеринославською «Просвітою» в 1910-1913» [див.: 9; 242, 278, 356].

Катеринославська «Просвіта» мала власний друкований орган – часопис «Дніпрові хвилі», що виходив українською мовою в Катеринославі у 1910–1913 роках двічі на місяць. Особливу увагу упорядники та автори статей приділяли подіям українського життя на Катеринославщині. Тож, свідчення про виступи кобзарів і бандуристів у заходах Катеринославської «Просвіти» та її філій знаходимо на сторінках саме цього видання. Так, у рубриці новин «З українського життя» часопису заздалегідь було надруковано замітку про влаштування кобзарського концерту (№ 22, 1911). Після заходу на сторінках видання (№23-24, 1911) з'явилась позитивна характеристика виступів Д. Яворницького та кобзарів. Підсумовуючи значення заходу, новини часопису характеризували вечір, як дієву популяризацію українського народного мистецтва та «Просвіти» серед катеринославців. У наступному номері «Дніпрових хвиль» (№ 1, 1912) повідомлялося, що 10 грудня 1911 року кобзарі І. Кучеренко, С. Пасюга та Г. Кожушко дали концерт для громади Мануйлівської філії «Просвіти». Перед концертом сказав вступне слово про кобзарство в Україні історик Д. Дорошенко.

26 серпня 1906 року Катеринославська «Просвіта» влаштувало сьомий сімейний вечір товариства, де виступили кобзар Терешко і бандурист Ворскляний. У часописі «Рідний край» (1906, № 37) вміщено відповідне повідомлення: «Сліпий кобзар Петро Терешка проспівав запорізьку пісню «Ой, сів пугач на могилі», зіграв запорізький марш та ін.; добродій Ворскляний виконав під акомпанемент бандури народну думу «Ой, Морозе, Морозенку» [1, 14].

Після кобзарських концертів у Катеринославській та Мануйлівській «Просвітах» (21 листопада та 10 грудня 1911 року відповідно) Г. Кожушко на запрошення Д. Яворницького проживав у Катеринославському історичному музеї ім. О. Поля, де грав для відвідувачів. У «Дніпрових хвилях» (№ 4, 1912) повідомлялося, що

2 лютого 1912 року у Перещепинській³ філії Катеринославської «Просвіти» відбувся український концерт, присвячений Т. Шевченку, на який із Катеринослава приїхав кобзар Г. Кожушко. З наступних випусків часопису (№ 5 та № 6, 1912) довідуємось про участь кобзаря у Шевченківському концерті, організованому Катеринославською «Просвітою» 4 березня 1912 року в залі Комерційного зібрання та про програму концерту: Г. Кожушко заспівав «Три шляхи» і «Зоре моя, вечірняя», крім того, артист харківської опери Бондаренко під акомпанемент бандури виконав композиції «Думи мої, думи» та «Морозенко». Наприкінці травня 1912 року кобзар разом з катеринославським просвітянином Є. Шапликом приїздив до Павлограда (нині – Дніпропетровської обл.), – повідомлялося у «Дніпрових хвилях» (№ 15, 1912). Український артист Є. Шаплик прочитав твори Т. Шевченка і продекламував дещо з «Кобзаря», після чого Г. Кожушко проспівав історичні пісні і думи. До речі, у лютому наступного року кобзар взяв участь в організованій Катеринославською «Просвітою» панахиді по Т. Шевченкові.

16-17 червня 1912 року Катеринославська «Просвіта» влаштувала в Потьомкінському парку Катеринослава (нині – парк ім. Т. Шевченка) «Сорочинський ярмарок» – масове гуляння на користь своєї Мануйлівської філії. Різноманітну програму заходу представляли мішаний хор, військовий оркестр, ансамбль «троїсті музики», кобзарі Степан Пасюга і Григорій Кожушко. Преса свідчила, що найбільший успіх у публіки мали «троїсті музики», хор і кобзарі [див.: 2, 202-203]. Зауважимо, що Г. Кожушко досить тривалий час (серпень 1911 – червень 1912) жив і виступав у Катеринославі. Подібну «гулянку» «Просвіта» влаштувала 31 травня та 1 червня 1914 року спільно з Мануйлівською та Діївською філіями. Цього разу у святі взяв участь кобзар І. Кучугура-Кучеренко («Рада», 10 червня 1914).

Заслужують на увагу фотографічні свідчення участі кобзарів у заходах «Просвіти». Зокрема, збереглися дві фотографії, на яких зображено кобзарів Г. Кожушка і С. Пасюгу з учасниками гуляння у народному вбранні. М. Чабан включив до фотолітопису січеславської «Просвіти» ці знімки, а також фотографію учасників згаданого вище Шевченківського вечора (с. Перещепине, 2 лютого 1912), у центрі якої сидить кобзар Г. Кожушко [див.: 9, 25, 521, 523]. Там же (с. 28) знаходимо недатовану фотографію з надписом: «Катеринославські просвітяни слухають кобзаря біля могили Івана Сірка в Капулівці». Зауважимо, що виконавець тримає в руках не кобзу, а торбан. Ймовірно припустити, що на знімку – уродженець м. Батурина (Чернігівської губ.) К.С. Кривошій-Шевченко, який подарував Катеринославському історичному музею торбан⁴ (25 лютого 1909). Якщо припущення вірне, фото зроблене до лютого 1909 року.

На початку січня 1914 року на користь товариства «Просвіта» Д. Яворницький прочитав лекцію про Запоріжжя, після доповіді відбувся концерт кобзарів Г. Кожушка та І. Кучеренка. Анонс про лекцію професора у Катеринославі вміщено в новинах «Дніпрових хвиль» (№ 23-24, 1913). Як зазначив дніпропетровський історик О. Журба, лекції-концерти вченого та кобзарів у Катеринославській «Просвіті» користувались серед публіки великим успіхом та приносили товариству відносно значний прибуток [6, 56].

На запрошення Д. Яворницького кобзар С. Пасюга виступав біля експозиції з українським хутором на Південно-російській обласній сільськогосподарській, промисловій та кустарній виставці (Катеринослав, 1910). Після цього кобзар не-

одноразово приїздив до Катеринослава та навіть передавав свій досвід молоді. Так, у «Дніпрових хвилях» (№ 6, 1913) читаємо: 22 лютого 1913 року в Мануйлівській філії Катеринославської «Просвіти» на концерті, присвяченому Т. Шевченкові, виступив молодий учень кобзаря Пасюги д[обродій]. М., який дуже гарно виконав пісню «Три шляхи» (слова Шевченка) під акомпанемент кобзи. На жаль, з'ясувати повне ім'я «добродія М.» не вдалося.

Саме завдяки активній діяльності просвітянина Д.І. Яворницького виступи кобзарів у Катеринославі були не рідкістю. Разом із тим у робітничому середовищі помітно згасав інтерес до національних традицій. На сторінках часопису «Рідний край» (№ 47, 1906) знайдено замітку про український вечір, що відбувся 11 грудня 1906 року в театрі залізничників станції Ново-Дмитрівської Катеринославської залізниці. Серед різноманітної програми вечора автор допису (підписався «Старий Січовик»⁵) відзначив гарний виступ із декламацією Гордія Дзябенка, який єдиний був в українському вбранні.

Зауважимо, що Г. Дзябенко – один з фундаторів Амурської філії «Просвіти», був палким шанувальником та активним популяризатором кобзарства, їздив з кобзарями по селах краю. У 1908 році часопис «Рідний край» писав: «Кобзарські концерти в Катеринославщині. Д-ій Дзябенко, один з головних засновників «Запорожської Просвіти» (в передмісті Катеринослава, Амурі), вже не раз уряджав кобзарські концерти в Катеринославських повітових городах, привозячи з собою знайомого кобзаря. Останнім часом д. Дзябенко їздив у сусідній повіт з кобзарем і врядив там його концерт. Коли б таких прихильників, як д. Дзябенко, було більше. Звичайно, се завдає охочій людині чимало клопоту з тими дозволами й таким іншим, але зате яка се велика послуга для нашої національної музики і пісні! – а вони таку велику потребу мають в допоміж» [цит. за: 9, 179]. У згаданій праці М. Чабана знаходимо доповнення: пізньої осені 1908 року за ініціативи Г. Дзябенка відбувся концерт кобзаря П. Ткаченка в Гуляйполі Олександрівського повіту (нині – місто Запорізької обл.). Там же подано позитивний відгук очевидця цієї події Ю. Нечоса (Ю. Грищенка): «Дзябенко був не тільки привідцею концерту, а й помічником кобзаря, – він навіть співав з Ткаченком <...> Ми ж, прихильники свого рідного скарбу, більш цікавились піснями й думами кобзаря, та дуже здатним поясненням дум і пісень д. Дзябенка, і ми певні, що така праця, яку заповнює цей добродій, заслуговує великої дяки» [там само]. Разом з тим, виступи Г. Дзябенка з бандурою іноді піддавались критиці («Дніпрові хвилі» № 6, 1913).

Спостерігалися успішні спроби місцевої молоді опанувати мистецтво гри на бандурі: «Дніпрові хвилі» (№ 7, 1913) повідомляли, що на Шевченківському концерті в майстернях Нижнєдніпровська, влаштованому Амурською філією «Просвіти», успішно відбувся виступ «нового кобзаря» Яворенка. Про вдалий виступ «молодого кобзаря» Т. Загребі в концертній частині Шевченківського вечора в Мануйлівській філії «Просвіти», що відбувся 4 травня 1913 року, свідчить замітка у «Дніпрових хвилях» (№ 10, 1913). На нашу думку, ці повідомлення в пресі свідчать про підвищення інтересу до кобзи і бандури серед населення краю.

Серед активних просвітян назвемо й «бандурного батька», катеринославця Миколу Богуславського – мецената, видавця, ініціатора видання часопису «Дніпрові хвилі», палкого популяризатора бандури, організатора двох бандурних

шкіл і майстерні з виготовлення бандур (після переїзду на Кубань). За спогадами бандуриста В. Ємця, його просвітницька діяльність сприяла збільшенню кількості молодих бандуристів на Кубані.

Палким шанувальником української культури, історії, народної пісні був катеринославський просвітянин Андрій Пацаль. Ще замолоду він навчився грати на бандурі, виконував народні пісні та думи; мав дві бандури, одна з яких збереглася у його сина. В сім'ї існувала легенда, що в той день, коли А. Пацалья заарештували органи НКВС, струни бандури розірвалися.

Відомим катеринославським просвітянином був бандурист, артист, педагог Василь Носачевський. Адвокат за професією, він здобув музичну освіту як вокаліст у Катеринославському музичному училищі, мав гарний голос, багато виступав з бандурою. Крім того, виконував провідні партії в українських виставах у складі драматичної трупи Літнього театру міського саду в Катеринославі (1919), Українського державного театру ім. Т. Шевченка (1919–1921). На початку 1920-х років В. Носачевський виступав як бандурист у концертах художньої капели ім. М. Лисенка (диригент – І. Паторжинський).

Концертна діяльність В. Носачевського припадає на роки, коли Катеринославська «Просвіта» та її філії, спочатку заборонені царським урядом (1916), відновили свою діяльність після Лютневої революції 1917 року, ставши осередком не тільки культурного, а політичного життя. Та незабаром під тиском радянської влади «Просвіти» у Східній Україні зачиняються, чимало просвітян зазнали репресій (у т.ч. Д. Яворницький, В. Носачевський, А. Пацаль та ін.); про діяльність Катеринославської «Просвіти» після 1921 року, на жаль, нічого не відомо.

Разом з тим, у 1918-1920 роках просвітяни вшановували пам'ять Т. Шевченка. Зокрема, у с. Чаплі Новомосковського повіту (нині це село у складі Дніпропетровська) 7 березня 1920 року пройшло Шевченківське свято, на якому з великим успіхом виступив з бандурою В. Носачевський: «Гра кобзаря і чудовий його спів прямо таки захоплювали аудиторію, а до того часу наші громадяни ще ніколи не чули гри на кобзі і з чудової 30-струнної кобзи очей не зводили та все прохали заграти на усі струни, щоб більше дізнатись, що це за чудовий (ін)струмент і, задовольняючи однодушне бажання слухачів, голова «Просвіти» коротенько розказав про кобзу і про кобзарів, хто ці кобзарі, яка їх доля була в минулому і чого кобзарі так рідко тепер трапляються», – повідомляє часопис «Споживач» [цит. за: 9, 67-68]. У оцінці В.І. Носачевського як виконавця показовим є той факт, що Д. Яворницький запросив бандуриста виконати українські пісні на свій 80-річний ювілей (1935). На згадку про цей вечір академік подарував артисту свою книгу «За чужий гріх» з написом: «Щирому козакові, безвусому кобзареві В. І. Носачевському, щоб кобза грала і душа співала. Д. Яворницький». Бандура В. Носачевського зберігається у фондах Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І. Яворницького.

Підсумовуючи, зазначимо: попри недовгий період існування (1905–1921), Катеринославське культурно-освітнє товариство «Просвіта» з його філіями стало одним з найважливіших осередків національно свідомих українців краю. Катеринославські просвітяни, серед яких насамперед відзначимо палкого популяризатора кобзарства Д.І. Яворницького, постійно запрошували кобзарів і бандуристів до участі у заходах товариства. Періодичні видання того часу

(«Дніпрові хвилі», «Рідний край», «Рада», «Споживач») містять повідомлення не тільки про численні виступи народних співців на Катеринославщині, а й про появу молодих місцевих бандуристів, що свідчить про підвищення інтересу до національного мистецтва серед молоді. У концертах брали участь не тільки кобзарі, запрошені з Чернігівщини, Харківщини (І. Кучеренко, С. Пасюга, Г. Кожушко, П. Терешко), а й виконавці-бандуристи серед просвітян (Г. Дзябенко, В. Носачевський). Усе зазначене вище дозволяє зробити висновок, що кобзарі і бандуристи здійснили помітний внесок у культурно-освітню діяльність Катеринославської «Просвіти».

Примітки

¹ Катеринослав (1787-1797, 1802-1926), Новоросійськ (1797-1802), Січеслав (1918, неофіційно), Дніпропетровськ (від 1926).

² Нині с. Мануйлівка, с. Амур, ст. Нижньодніпровськ – Амур-Нижньодніпровський район м. Дніпропетровська.

³ Село Перещепине Новомосковського повіту; нині – м. Перещепине Новомосковського району Дніпропетровської області.

⁴ Цей інструмент й дотепер зберігається у фондах Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І. Яворницького (інв. номер Е-3036), у сучасній колекції якого наявні два торбана.

⁵ На думку М. Чабана, так міг підписатися просвітянин М. Богуславський.

Література

1.[Б. а.] Дописи. По Катеринославщині // Рідний край. – Полтава, 1906. – № 37. – С. 14.

2.[Б. а.] З українського життя // «Дніпрові хвилі». – Катеринослав.– 1912. – № 13–14. – 2 серпня.

3.[Б. а.] Концерт-бал Катеринославської «Просвіти» // «Дніпрові хвилі». – Катеринослав.– 1911. – № 23–24. – 4 грудня. – С. 318–319.

4.Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького: Листи діячів культури до Д. І. Яворницького / упор. та вст. слово С. В. Абросимової. – Дніпропетровськ, 1999. – Вип. 2. – 460 с.

5.Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького: Листи Д. І. Яворницького до діячів науки і культури / упор.: С. Абросимова, Н. Василенко, А. Перкова. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2005. – Вип. 4. – 500 с.

6.Журба О. І. Діяльність Д. І. Яворницького в катеринославській «Просвіті» / О. І. Журба // Вчений-подвижник. Життєвий шлях та літературна спадщина відомого на Придніпров'ї археолога, історіографа, краєзнавця та етнографа Д. І. Яворницького. До 135-річчя з дня народження вченого : зб. матер. наук.-прак. конфер., (26–27 жовтня 1990 р., Дніпропетровськ). – Дніпропетровськ : Дніпропетр. книжкова міська друкарня, 1991. – С. 54–57.

7.Ковба Ж. Історія «Просвіти»: проблеми наукового вивчення й популяризації / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – № 19, 2010. – С. 605–610.

8.Лавров Ф. І. Кобзарі. Нариси з історії кобзарства України / Ф. І. Лавров. – К. : Мистецтво, 1980. – 254 с.

9.Чабан М. П. Діячі Січеславської «Просвіти» (1905-1921). Біобібліографічний словник / М.П. Чабан. – Дніпропетровськ : ІМА-прес. – 2002. – 536 с.